

Актуальний Самчук: Харків

Наближається річниця з дня народження Уласа Самчука. Річниця — не ювілейна. Звісно, ніхто її гучно не відзначатиме. Адже Самчук, за великим рахунком, залишається наче невизнаним у незалежній Україні. Коли вісім років тому відзначалося століття з дня народження письменника, Верховна Рада (нібито України) не ухвалила постанови про відзначення цього ювілею. Хоча охоче ухвалює різні постанови про відзначення круглих і не дуже круглих річниць «радянських героїв» та подій, пов'язаних зі «славним героїчним минулим Країни Рад». Чи не є це свідченням того, що ми й далі живемо в «Україні нашій радянській», де жести на користь українства — такий собі фіговий листок, аби прикривати неукраїнське нутро цієї «радянської України»? Такий Україні Самчук, цей справді український і водночас європейський письменник, а ще — глибокий філософ українства, не потрібен. Навіть шкідливий...

Перечитуючи Самчука, не перестаєш дивуватися, наскільки точними були його прогнози. Він бачив на десятиліття вперед. Багато речей, про які писав Самчук, залишаються актуальними до сьогодні й дають змогу осмислити непросте наше буття.

Зараз часто в зоні уваги українських мас-медіа опиняється Харків та події, що відбуваються в ньому. Коментувати їх, гадаю, не потрібно. І так багато коментується. На жаль, нинішні харківські події не назвеш позитивом для України. Хоча, зрештою (знову ж таки — на жаль) Харків неодноразово відігравав в історії українства негативну роль. Саме тут було проголошено маріонеткову «радянську Україну», звідси здійснювалося керівництво диявольським Голодомором 1932—1933 рр., у катівнях Харкова нищилися

кращі представники українського Розстріляного Відродження, а дехто з них сам собі пускав кулю в лоба (знову ж таки в Харкові!); тут-таки за часів незалежності, коли в Україні постала незалежна православна церква, з подачі Москви у зовсім неканонічний спосіб було скликано собор буцімто «канонічної» церкви, яка, насправді, була філією Московського патріархату. Були ще сумнозвісні Харківські угоди з Росією. А Харків, як завжди, мовчав. І мовчить далі. Такий він є.

Чому? Про це добре написав Самчук у своїх мемуарах «На білому коні. На коні вороному». Влітку 1942 р. письменник побував на теренах Центральної та Східної України. Він давно хотів відвідати ці краї. Адже в його уяві — це «ядро України», земля Сковороди, Шевченка, Котляревського... Край козацький. Щоправда, козацького та українського залишилося тут мало, особливо в містах.

Чимало уваги письменник приділяє опису своєї подорожі до Харкова. Також розмірковує про феномен цієї колишньої столиці «радянської України»:

«...1919 року, на приказ Леніна, посаджено антиуряд до Української Народної Республіки, під маркою УРСР, і тим самим його згвалтовано столицею. Хай навіть радянської, соціалістичної, а все-таки Української. Провокація очевидна».

Самчук вважав, що Харків формувався як неукраїнське місто. І ця неукраїнськість давала і дає знати себе до дня сьогоднішнього. «Бо що таке був Харків у повному значенні слова, — міркував письменник. — Столиця України Слобожанської, як декому подобається так казати. Можливо, й так, але в дійсності Харків був біржою Юга Росії, де кожний добрий грошолоб з цілого світу міг знайти для себе ідеальне місце попасу. Його будували такі «рускіі» люди, як Гельферих, Мельгозе, Пільстрем, Трепке, фон Дітмар, Бельке і багато інших шмідтів, які командували Донбасом та Кривим Рогом, а разом з тим і

життям Харкова, але тому, що він також належав до Російської імперії, тому офіційною мовою його була мова Пушкіна, а не Квітки-Основ'яненка. Із сильним акцентом неділимості типу Денікіна з домішкою пролетарського типу Леніна-Троцького».

Проте перенесення сюди столиці України (хай навіть радянської!) змінило це місто. Улас Самчук пише про це з помітною іронією: «І враз сюди втелюшили *deusexmachina* кілька маріонеток, на чолі з дегенерованим сином одного українського письменника названо це урядом, і страждання невинного, доброго «южнорусскогогорода» розпочалися. Бо поза Юрасем Коцюбинським у тому уряді появилися деякі наведені грішники типу Скрипника, Шумського, Волобуєва, яким заманулося з «настояного южнорусского города» Харкова зробити українське місто, і не тільки Слобожанщини, а цілої України. І вони почали наполегливо, зусібіч українізувати. До них негайно долучився український Парнас на чолі з Миколою Хвильовим, і ці два Миколи — Скрипник і Хвильовий, плюс ще один Микола Куліш, а до того Лесь Курбас з театрами заходилися передусім біля мови Харкова. Годі, мовляв, дакать і какать, а треба либонь заговорити мовою столиці. До цієї думки долучилися співочі хори, бандуристи, автокефальні церкви, змобілізовані гуртки самодіяльності і навіть мобілізовані фаланги боєвої комсомолі».

Іронія Уласа Самчука щодо української столичності Харкова видається не стільки комічною, скільки трагічною:

«Але Харків не хотів отак на гвалт українізуватися, ба, Харків навіть не думав українізуватися. Про це дуже драматично, аж до відомого гоголівського «сміху крізь сльози», свідчить герой комедії Миколи Куліша, спеціально для цього написаної, «Мина Мазайло», який на спілку зі своєю «тьотькою Мотьою» з Курська не тільки не думає здавати своїх «общерусских» позицій, а навіть намагається позбавитися свого древнього прізвища Мазайло і змінити його на

Мазенін, щоб було, як Єсенін...

Три дні поспіль переповнений Харківський міський театр реготався з Мيني Мазайла та його тьоті, представлений на позорище публіки режисером Лесем Курбасом. Але на четвертий день комедію раптом знято з постановки. Увага, увага! Хтозна, може, Микола Куліш, пишучи цю комедію, оминув увагою грізний факт, що за цією тьотью Мотьою ховається варварська карикатура леді Макбет, а за Мазайлом — еманация хохлацького Гамлета. А сама комедія — це по суті трагедія однаково як України, так і для цілого комплексу Московії, бо в цьому таїться ахіллесова п'ята того дивовижного феномену. А тому — увага! Курська тьотя Мотя не розуміє гумору. Вона помститься засобами, гідними її диявольської подоби».

Улас Самчук не може не звернути увагу на ті жахливі репресії, які творилися в Харкові. І які були спрямовані проти української інтелігенції, проти української (хай і радянської!) еліти, що почала формуватися і спиратися на ноги, протиставляючи себе Москві.

«Не минуло й року, — зазначає письменник — як у тому ж театрі, в якому з таким успіхом промайнула там фатальна *finitelacommedia* «Мина Мазайло», відігралася садистична дія новітньої історії України, так званого суду над учасниками організації Спілки Визволення України, в якому підсудними були сорок п'ять представників елітарної інтелігенції народу українського, яка скінчилася стратою тринадцятьох її членів, а решту з них було ув'язнено або заслано на різні довготривалі терміни.

А до того було проріджено на три чверті українських діячів літератури, театру, науки, а владу УРСР розгромлено до основ. Хвильовий застрелився. Скрипник застрелився, як також застрелився Панас Любченко, той самий, що грав жалюгідну роль обвинувача в інсценізації трагедії СВУ. Розуміється, що в

тому голокості зник також безслідно й автор «Мини Мазайло» — Микола Куліш, як також її режисер Лесь Курбас. Разом із цілим його «Березолем».

Хтозна, може, Микола Куліш, пишучи цю комедію, оминув увагою грізний факт, що за цією тьотью Мотьою ховається варварська карикатура леді Макбет, а за Мазайлом — еманация хохлацького Гамлета. А сама комедія — це по суті трагедія однаково як України, так і для цілого комплексу Московії, бо в цьому таїться ахіллесова п'ята того дивовижного феномену. А тому — увага! Курська тьотя Мотя не розуміє гумору. Вона помститься засобами, гідними її диявольської подоби

Тьотя Мотя мала всі підстави торжествувати, не турбуючись ніякими висновками майбутньої історії.

А рештки розгромленої влади УРСР, яка так «іспортіла нам город», 1934 р. вигнано з Харкова взагалі, а його самого, після драпіжних років універсальної голодівки, віддано назад на попас найбезогляднішої русифікації, звідки вигнано всі ознаки українства, за винятком фатального «Харків» на вокзалі і осиротілої, бронзової фігури Шевченка з його Катериною на площі імені... Дзержинського... З тим переконанням, що її вже так забронзовано і так знечулено, що великої шкоди від неї бути не може».

Письменник застав саме такий зрусифікований Харків. Він зазначає: «За часу мого прибуття до Харкова Україну треба було тут шукати зі свічкою». Місто також зазнало руйнації війною. Але, незважаючи на війну, виявляло ділову активність. Чи не було це відгомонам спадку колишнього капіталістичного Харкова, витвореного всілякими «шмідтами»?

Таким діловим, рухливим і постав Харків перед очима Уласа Самчука:

«Передвечірні години, вулиці рухливі, на хідниках повно народу, на бруках

повно машин. Враження великого, ділового середовища, нашвидко відкриті комісові крамниці торгують метко і, здається, відмінно від Києва, де темпо руху видається повільнішим. На третьому році війни ви несподівано аж у Харкові бачите ковбасні зі справжніми ковбасами, що висять по стінах, мов коралі, і ви можете їх за певну в'язку советських (тут все ще гуляють советські карбованці) купити без ніяких карток. І бачите навіть сало... Ха-ха! Українське сало! І навіть зрідка масло. І повно-повнісінько парфум і мила «Теже», «Украинская Ночь». І лимонад, лимонад, лимонад... І навіть пиво.

Але й ціни. Це ж треба міхи карбованців, щоб за обід платити сотню цієї валюти, і, незважаючи на це, вже здалека видно повні-повнісінькі ресторани веселих харків'ян і харків'янок, зайнятих поїданням вечері».

Улас Самчук дає пояснення цьому феноменові, посилаючись на популярну в ту добу теорію цивілізації Освальда Шпенглера: «Це суспільство, це вислід розпочатого і ще не скінченого цезаристичного, імперіалістичного формування, а це значило кінець політики глузду і політики капіталу. Бо «як тільки приходить епоха імперіяльності, тоді вже нема більше політичних потреб. Народ живе потенціально і справляється з ситуацією, яка існує, силами, які ще має», — каже про це Освальд Шпенглер. Починає переважати сила крові, сила тіла — шлунок, секс, насолода. Мораль переходить в амораль, принципи й засади — у спекуляцію».

Письменник-мислитель розглядає Харків як такого собі «імперіалістичного флюгера», який ладен повертатися в той бік, де є сила:

«Тут люди говорять імперіяльною мовою з цезаристичними тенденціями, але вони не конче намагатимуться бути росіянами. Вони можуть так само легко стати німцями, англійцями, американцями. Село поза Харковом ще, можливо, хотіло б вернутися до України, але Харків уже загубив ці амбіції і став

«всьоравно», «Убіпатрія, убібене». Деякий час його підогривала примха «визволення пролетаріяту», але тепер це минуло і стало лишень докучливим забобоном, що його варто б змінити на добру каварню, на цигарку, на «хліб і видовище».

Чи не є це характеристикою сучасного Харкова? І чи багато змінилося з часів Уласа Самчука?

«Харків, Харків! Де твоє обличчя? Йду його шукати на його вулицях... Тевелева, Сумській, Держинського, Пушкінській, Чернишевського, — передає свої враження письменник. — Так. У Харкові годі шукати України, і навіть Слобожанської. Це не є місто «Сердешної Оксани», «Конотопської відьми» чи «Сватання на Гончарівці». Від Квітки-Основ'яненка тут не залишилось нічого. Харків виріс на біржі й мільйонах, і в ньому втопились і Основа, і Гончарівка, їх мова, їх думання. У Харкові працювало чимало українських людей науки, артизму, письменства, але вони губилися в океані російщини непомітно».

І все ж, зазначає Самчук, «Харків не є ані Тула, ані Рязань, ані Орел, але він не є також ані Полтава, ані Київ. Це щось, як Одеса над Чорним морем — своєрідний гібрид банків, біржі та комерції».

Утім, попри такий погляд на колишню столицю «радянської України», Улас Самчук не втрачає оптимізму. Адже він — реаліст, котрий побачив світу й мав змогу порівняти багато речей. «А взагалі, — зазначає письменник, — моє враження від Харкова дуже приємне, дарма що він так сильно зрусифікований. Це місто дії, праці, ініціативи. Особливо господарської. Це столиця людей, які хочуть і можуть творити реальні вартості. І положено те місто на границі північно-східного українського поготівля, як форпост сильних духом і багатих інтелектом творчих людей. Коли я думаю про індивідуальність української людини Харкова, в моїй уяві одразу стає перший український прозаїк у

літературі (після безконечної поезії) — Григорій Квітка-Основ'яненко, перший не сліпий український науковець та мистець-бандурист і письменник Гнат Хоткевич, палкий ідеаліст і гострий інтелект Микола Хвильовий, прекрасний організатор і науковець Михайло Ветухів та мій особистий друг поет-письменник, незломної волі борець Іван Багряний... Не забуваючи, що саме таких реально-творчих, наснажливо-будуючих деміургів давала і дає та земля, положена на краю нації, призначеної бути заборолом на найнебезпечніших її границях сходу. Міцна, цупка, лицарська порода людей, вибраних зо всіх українських земель, які мали відвагу йти в порожні простори, по яких бушували колись лишень буйні орди степових кочівників».

Певно, на такій оптимістичній ноті й варто завершити роздуми про Харків.

Петро КРАЛЮК